

УДК 343.9

**ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ
НА СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОМУ РІВНІ**

Храмцов О. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: у статті розглянуто заходи спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, що пов'язані з насильством. Запропоновано приділити особливу увагу особистості злочинця, який вчиняє злочини з ознаками насильства. Проаналізовано діяльність органів внутрішніх справ у цій сфері. Надано авторські рекомендації щодо вдосконалення практики застосування таких заходів.

Ключові слова: кримінальне насильство, особа злочинця, віктимна поведінка, запобігання, протидія злочинності.

Анотация: в статье рассмотрены меры специально-криминологического предупреждения преступлений, связанных с насилием. Предложено уделить особое внимание личности преступника, совершающего преступления с признаками насилия. Проанализирована деятельность органов внутренних дел в этой сфере. Предоставлены авторские рекомендации по совершенствованию практики применения таких мер.

Ключевые слова: криминальное насилие, личность преступника, виктимное поведение, предотвращение, противодействие преступности.

Annotation: the article considers measures of special-criminological prevention of crimes related to violence. It is proposed to pay special attention to the identity of the offender who commits crimes with signs of violence. The activity of law enforcement bodies in this sphere was analyzed. Author's recommendations on improving the practice of applying such measures are given.

Key words: criminal violence, criminal identity, victim behavior, prevention, counteraction to crime.

Сьогодення в нашій державі характеризується поширенням проявів агресії та насильства у всіх сферах³⁰ життєдіяльності суспільства. Це стосується і кримінального насильства. Держава пріоритетом визнає вплив на цю ситуацію кримінально-правовими заходами. На наш погляд, пріоритетом повинно стати і бути спеціально-кримінологічне запобігання такого виду злочинам. Воно характеризується цілеспрямованим впливом на криміногенні фактори, які пов'язані з окремими видами і групами злочинців. Усунення та нейтралізація цих факторів здійснюється в процесі діяльності відповідних суб'єктів, для яких ця діяльність є основною або однією з основних. Ці суб'єкти застосовують організаційні, правові, економічні, педагогічні, медичні та інші заходи, які в цьому випадку, стають спеціально-кримінологічними.

Запобігання кримінальному насильству було предметом вивчення в роботах учених-кримінологів: С. М. Абельцева, Ю. М. Антояна, О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, А. Б. Благої, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, О. М. Гуміна, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужи, А. Ф. Зелінського, О. М. Ігнатова, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Е. П. Побігайла, А. Б. Сахарова, А. І. Тузова, В. О. Тулякова, В. П. Філонова, В. І. Шакуна, С. А. Шалгунової та інших. Проте, незважаючи на значний внесок у розвиток теорії запобігання кримінальному насильству, наукові праці зазначених правознавців не вичерпали вказаної проблеми, а навпаки, довели необхідність розширення кола заходів, які забезпечують таке запобігання.

Метою статті є надання авторських рекомендацій щодо вдосконалення практики застосування заходів запобігання кримінальному насильству на спеціально-кримінологічному рівні.

Спеціально-кримінологічний напрям запобігання злочинам, пов'язаним із насильством над іншою особою, спрямований безпосередньо на усунення їх причин та умов, а так само на припинення злочинів, що готуються, або таких, на вчинення яких здійснюється замах. У цьому полягає зміст кримінальної та кримінологічної політики в цій сфері. М. С. Тацій наголошує, що жорсткість кримінальної політики, впроваджуваної без урахування функціональних закономірностей кримінальної агресії, порушує діалектичні закони існування суспільства і природи, через що вона ніколи не призведе до бажаних результатів. Навпаки, такий підхід нанесе шкоду моральній і правовій культурі суспільства. [1, с. 13-14].

Ефективність запобіжної діяльності багато в чому зумовлюється правильним визначенням суб'єктів, здатних успішно здійснювати цю діяльність, та розподілом обов'язків між ними в окресленій царині. Значне місце в запобіганні злочинів, пов'язаних із насильством над іншою особою, відводиться правоохоронним органам, які є спеціальними суб'єктами запобігання злочинності. При цьому, особлива роль належить дільничним інспекторам міліції. Оперативне реагування та втручання в конфлікти, сімейні свари тощо дозволяє запобігти більш небезпечним злочинам проти особи. Дуже часто тяжким насильницьким злочинам проти особи (вбивствам, тілесним ушкодженням), які вчиняються на побутовому ґрунті, передували тривалі конфлікти, систематичні образи, погрози вбивством тощо, але ніяких заходів припинення таких дій правоохоронними органами не проводилося. Лише незначна кількість правопорушників притягалася до адміністративної чи кримінальної відповідальності. В. П. Філонов зазначив, що до об'єктивних ознак, які дозволяють із досить високим ступенем ймовірності визначити дільничному інспектору можливість вчинення насильницького злочину конкретною особою належать: побутові конфлікти, що стійко повторюються, конфлікти з одними і тими самими особами з тенденцією до їх насильницького вирішення; факти погрози вбивством або нанесенням тяжких тілесних ушкоджень; конфлікти з сусідами та родичами [2, с. 512]. Для упередження насильницьких злочинів суб'єктам запобігання слід: оперативно втручатися в процес розвитку злочинної діяльності (швидке реагування відповідних працівників міліції на заяви, скарги, повідомлення про хуліганські дії, ескаляцію сімейно-побутових конфліктів або криміногенних ситуацій, бійки, погрози вбивством; активна протидія їм; терміновий захист осіб від злочинних посягань тощо); створити умови, що усувають чи затрудняють розвиток злочинної поведінки та схиляють особу до добровільної відмови від її продовження (ліквідація конфлікту, вирішення спору, примирення сторін, ізоляція осіб, які страждають на психічні

розлади і своєю поведінкою погрожують життю та здоров'ю оточуючих); відновити заходи активної протидії поведінці осіб, які погрожують фізичною розправою (постановка на облік, відкриття справ оперативного обліку та проведення з особами роз'яснювальної роботи). Для проведення такої роботи працівники правоохоронних органів, органи охорони здоров'я, інші особи, які займаються профілактичними заходами кримінологічного та лікувального характеру, повинні складати індивідуальні плани таких заходів та постійно координувати свої дії з іншими запобіжними суб'єктами. Такі плани мають включати: діагностування психічних аномалій; визначення найбільш ефективних заходів медичної допомоги та реабілітаційних програм; допомогу в трудовому та побутовому влаштуванні; оздоровлення соціального середовища й усунування психотравмуючих чинників; вирішення конфліктів; застосування примусових заходів медичного характеру [3, с. 58]. Такий комплексний підхід до профілактики злочинів, пов'язаних із насильством над іншою особою, дозволить більш ефективно реагувати на агресивні прояви та упереджувати більш небезпечні злочини.

На думку В. О. Тулякова, зв'язок аморальних та адміністративних вчинків із насильницькою злочинністю дозволяє використовувати його для профілактичного впливу на цю злочинність: встановлення взаємозв'язку між злочинними агресивними відхиленнями та насильницькими злочинами дозволить збільшити ефективність профілактичних заходів [4, с. 97–98]. Слід погодитися з думкою О. М. Бандурки та А. Ф. Зелінського, що необхідно створити обліково-статистичний орган «під функцію», який відповідав би лише за максимально повний облік інформації про злочини, адміністративні вчинки, а також про прийняті заходи щодо встановлення винних осіб і притягнення їх до кримінальної чи іншої відповідальності. Кримінальна статистика не повинна здійснюватися відомством, що відповідає за стан правопорядку в країні та за розкриття злочинів, інакше приховування є неминучим [5, с. 181].

Більшість злочинів, пов'язаних із насильством над іншою особою, вчиняються на побутовому ґрунті стосовно членів сім'ї, сусідів тощо. Тому, ще раз підкреслимо, особливу увагу слід звернути на сімейні стосунки та їх вплив на злочинність. Свого часу справедливо зауважував О. Б. Сахаров, що при проведенні заходів із запобігання злочинів, учинених на ґрунті побутових конфліктів, не допускається необґрунтоване втручання в особисте, а іноді інтимне життя громадян. Але також важливо не залишати без уваги такі випадки, коли особисте життя громадян отримує «антисоціальні» ознаки і внаслідок цього вже не є в дійсності, ані особистим, ані приватним [6, с. 141]. Така позиція і береться до уваги працівниками правоохоронних органів, і тим самим виправдовується їх позиція пасивного спостереження за розвитком побутових конфліктів.

На думку італійського кримінолога Е. Феррі, виховання, що справляє на людину тривалий вплив ще з перших років її життя і що вже за цією причиною здатне сильніше діяти на неї, ніж кримінальна юстиція, впливає скоріше тим, що перешкоджає розвитку антисоціальних нахилів, які з народження наявні у будь-якої людини [7, с. 142]. Але виховання може справляти і негативний вплив на особу, якщо молоді людину вчать обирати агресивні засоби вирішення конфліктів. Молода людина засвоює агресивний стиль поведінки, що був прийнятий у сім'ї і використовує його у стосунках з іншими людьми. Це є ще однією з причин того, що сім'я не може залишатися зовсім без контролю з боку держави. Держава повинна не лише підтримувати батьків у вихованні дітей, а й охороняти підростаюче покоління від негативного впливу деяких батьків.

Поширення насильства в сім'ї зумовило прийняття Закону України «Про попередження насильства в сім'ї». Цим Законом охороняються права та інтереси тих членів родини, які постраждали від фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства. Здійснення відповідних попереджувальних заходів покладено на такі органи та організації: спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї, службу дільничних інспекторів міліції та кримінальну міліцію у справах дітей, органи опіки та піклування, спеціальні установи для жертв насильства в сім'ї (кризові центри та центри медико-соціальної реабілітації). Статтею 6 цього Закону на уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ (головним чином в особі дільничних інспекторів) покладаються, зокрема, такі повноваження: виявляти причини та умови насильства в сім'ї та вживати заходів щодо їх усунування, брати на профілактичний облік осіб, схильних до насильства в сім'ї, та проводити з ними виховно-попереджувальну роботу; проводити профілактичні заходи в сім'ях, в яких допускається насильство, виносити офіційні попередження членам сім'ї про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї; приймати та розглядати заяви і повідомлення про насильство в сім'ї або загрозу такого насильства; направляти жертв насильства до спеціалізованих установ; виносити захисні приписи та контролювати їх виконання тощо. При цьому зауважимо, що захисний припис виноситься особі, якій винесено офіційне попередження, але вона не виконує його вимог. Захисний припис виноситься стосовно осіб, які є осудними і досягли 16-річного віку. Захисним приписом особі, стосовно якої він винесений, може бути заборонено вчинити певну дію (дії) стосовно до жертви насильства в сім'ї, а саме: чинити конкретні акти насильства в сім'ї; отримувати інформацію про місце перебування жертви; розшукувати цю жертву, якщо остання за власним бажанням перебуває у місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї, тощо. Такі дії, безперечно, будуть впливати на зниження насильства в сім'ї та профілактику злочинності в побутовій сфері.

На наш погляд, є дуже слушною думка про створення при правоохоронних органах психологічної служби. Для такої роботи і самі працівники правоохоронних органів повинні мати спеціальні знання, що дозволять урегулювати сімейні та інші побутові конфлікти безпечними для сторін, що конфліктують, та самих працівників засобами. Таким чином, у межах реалізації запобіжних заходів щодо злочинів, пов'язаних із насильством над іншою особою, у суспільстві назріла потреба в комплектуванні органів внутрішніх справ штатними психологами, соціологами, лікарями, юристами, які мають спеціальні знання для цього і можуть диференційовано підходити до вибору профілактичних заходів, ефективно використовуючи досягнення психотерапії, сімейної терапії, педагогіки тощо. Водночас самим працівникам міліції слід змінювати ставлення до проявів насильства в своїй діяльності. Так, за результатами окремого дослідження, кожен четвертий працівник ОВС України ще на початку кар'єри досить лояльно ставиться до насильницьких злочинів, що вчиняються його колегами. У ході подальшої практичної діяльності такі професійні установки можуть знаходити подальший негативний розвиток [8, с. 16].

Важливе значення в запобіганні злочинам, пов'язаним із насильством над іншою особою, слід відводити діяльності об'єднань громадян та взаємодії останніх із правоохоронними органами. «З урахуванням регіональних особливостей повинна бути організована робота для координації діяльності громадських формувань, трудових колективів, населення з охорони громадського порядку, профілактики правопорушень за місцем проживання» [9, с. 9]. Окрім цього, необхідно повернутися до роботи з відновлення діяльності в мікрорайонах міст, у сільських населених пунктах, на підприємствах, в установах та навчальних закладах ДНД, загонів сприяння поліції, самозахисту, груп охорони громадського порядку та інших формувань, при цьому всіляко сприяючи зміцненню взаємодії державних органів, органів місцевого самоврядування, населення з працівниками органів внутрішніх справ. Але відродження ДНД має проводитися на якісно новому рівні. До цієї роботи слід залучати урядові організації, релігійні конфесії усіх напрямів, жіночі та молодіжні організації, політичні партії, рухи, асоціації, підприємців, створювати подружні та сімейні суди, агентства анонімної допомоги жертвам психічного насильства, спеціальні клініки та ін. У проведенні цієї роботи слід використовувати і зарубіжний досвід.

На деякі методи запобігання злочинам, пов'язаним із насильством над іншою особою, слід звернути окрему увагу. Так, достатньо ефективним запобіжним заходом є застосування емоційно-вольового тренінгу. Наприклад, О. Ю. Дишлевий застосовував цей метод до 21-го засудженого за зґвалтування в останні місяці їх перебування у виправній установі. За 18-ма з них спостереження проводилося протягом двох років після їх звільнення. За цей період ніхто з чоловіків не вчинив сексуального правопорушення;

12 одружилися протягом першого року після звільнення і зберегли сім'ю упродовж періоду спостереження, решта мали постійні нормальні сексуальні контакти. У трьох народилися діти [10, с. 13].

Нарешті, важливим напрямом запобігання злочинам, пов'язаним із насильством над іншою особою, виступає віктимологічний аспект такої діяльності. Як справедливо наголошує О.М. Литвинов, у сучасних кримінологічних дослідженнях проблем організації та здійснення діяльності із протидії злочинності не можна не враховувати її віктимологічний аспект, адже він визначається суттєвою специфікою та істотно впливає на процеси формування та розвитку як внутрішньо системних, так і зовнішніх зв'язків [11, с. 391]. «Цілком можливо, що наші невдачі в сфері запобігання злочинності зумовлені тим, що упродовж століть уся увага була зосереджена на самому вчинку або на злочинці, а тому уваги не приділялося жертві, на яку вона заслуговує» [12, с. 19]. У злочинах, які розглядаються віктимна поведінка стає важливою умовою, що нерідко сприяє їх вчиненню. «Віктимологічна профілактика – один із напрямів запобігання злочинності, далеко не повною мірою реалізований у нашому суспільстві. Ця специфічна діяльність соціальних інститутів спрямована на встановлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку та зумовлюють вчинення злочинів, установами групи ризику та конкретних осіб із підвищеним ступенем віктимності та вплив на них з метою поновлення й активізації їх захисних якостей та розробку або покращання засобів захисту громадян від злочинів та подальшої віктимізації» [13, с. 168]. Слід надавати практичні рекомендації, як вести себе в конфліктній ситуації, як безпечно для себе та інших вийти з такої ситуації. Для здійснення подібної роботи виникає питання про спеціалізацію співробітників, що проводять відповідну роботу з потерпілими та іншими жертвами злочинів. У перспективі доцільно створити державну службу щодо підтримки жертв злочинів, надання потерпілим соціально-психологічної, правової та іншої допомоги. Затрати на реалізацію цієї пропозиції окупляться посиленням довіри населення до держави. Ця функція має покладатися на спеціалізовані підрозділи (групи) профілактики, які повинні бути відновленими в поліції. У теперішній же час цю діяльність можуть проводити спеціально виділені співробітники галузевих служб і підрозділів.

Стан сп'яніння злочинця істотно впливає на механізм вчинення злочинів, пов'язаних із насильством над іншою особою. Але «вагомою» умовою вчинення таких злочинів може виступати й стан сп'яніння у потерпілого. Л. В. Франк, засновник радянської віктимології, наводить дані про те, що п'яцтво жертви має безумовну криміногенну дію. Так, при вчиненні хуліганства серед потерпілих, які провокували спрямовані проти них хуліганські дії, частка осіб, які перебували в стані алкогольного сп'яніння, становила 67,7%, що майже втричі вище за потерпілих, які несуть незначну морально-етичну вину у виникненні конфліктних ситуацій, і у вісім разів вище за потерпілих, які зовсім не винні в учиненні щодо них хуліганських дій [14, с. 169]. Про такі дослідження суспільство також слід інформувати з метою віктимологічної профілактики. «Профілактика п'яцтва та алкоголізму є важливою умовою упередження агресії та насильства в суспільстві, оскільки під впливом алкоголю: виникають психологічні стани, що виявляють раніше сформовані негативні якості особи в суспільно небезпечній поведінці; здійснюється формування стійких звичок до конфліктних способів вирішення міжособистісних відносин, що легко переростають у злочини проти особистості, громадського порядку та громадської безпеки; виникає послаблення та розрив соціальних зв'язків із сім'єю, трудовим колективом, що знижує рівень соціального контролю та полегшує вибір злочинного рішення; збільшується кількість криміногенних впливів унаслідок формування асоціального середовища та число контактів з особами, яким притаманні антисуспільні стереотипи поглядів» [15, с. 75].

Висловлене стосується як злочинців, так і їх жертв, які перебувають у стані алкогольного сп'яніння. Тому, слід проводити заходи як загальної, так і спеціальної профілактики стосовно осіб, що зловживають спиртними напоями. В. В. Голина вважає, що труднощі в подоланні п'яцтва та алкоголізму полягають не в переліку запобіжних заходів (і цивільно-правових, і адміністративно-правових, і кримінально-правових, і медичних та ін.), а у відсутності концепції запобігання, яка повинна включати в себе: контроль за виробництвом, зміну характеру вживання, усвідомлення попереднього досвіду боротьби з цим негативним явищем, використання зарубіжного досвіду та ін. [16, с. 229]. Така комплексна робота дозволить якщо не виключити, то значно зменшити криміногенний вплив п'яцтва й алкоголізму на злочини, пов'язані з насильством над іншою особою.

Спеціально-кримінологічне запобігання кримінальному насильству повинно здійснюватися паралельно з заходами загальносоціального запобігання та кримінально-правовими заходами. Саме такий комплексний підхід дозволить ефективно впливати на зниження рівня злочинності, яка пов'язана з насильством над іншою особою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тацій М. С. Кримінологічний аналіз агресивної корисливо-насливницької злочинності та запобігання їй: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Харків, 2011. – 20 с.
2. Филонов В. П. Состояние, причины преступности в Украине и её предупреждение: монография. – Донецк: Донеччина, 1999. – 638 с.
3. Балабанова Л. М. Судебная психология (вопросы определения нормы и отклонений): монография. – Донецк: Сталкер, 1998. – 432 с.
4. Туляков В. А. Борьба с агрессивными отклонениями – эффективное средство профилактики насильственной преступности. Проблемы правоведения: респ. межвед. науч. сб. – 1987. – Вып. 48. – С. 94-98.
5. Бандурка А. М., Зелинский А. Ф. Вандализм: монография. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1996. – 199 с.
6. Сахаров А. Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР: монография. – Москва: Госюриздат, 1961. – 279 с.
7. Ферри Э. Уголовная социология: монография. – Москва: Издание В. М. Саблина, 1908. – 290 с.
8. Ігнатів О. М., Кашкаров О. О., Шигонін О. Б. Протидія кримінальному насильству в органах внутрішніх справ: наук.-практ. рекомендації. – Сімферополь: КРП «Видавництво Кримнавчпеддержвидав», 2010. – 160 с.
9. Храмов О. М. Попередження вербальної агресивної злочинності органами внутрішніх справ. Вісн. Харк. ун-ту внутр. справ. – 2002. – Вип. 18. – С. 6-9.
10. Дишлейов О. Ю. Механізми регуляції сексуальної поведінки чоловіків із психічними розладами, які вчинили зґвалтування (диференційна діагностика, психокорекція раптофільії): автореф. дис. ... канд. мед. наук: 14.01.16. – Харків, 2004. – 19 с.
11. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. – Харків: Вид-во Харк. ун-ту внутр. справ, 2008. – 446 с.
12. Фаттах А. Віктимология: что это такое и каково ее будущее? Междунар. криминолог. обозрение. – 1967. – Т. 21. – № 2-3. – С. 18-22.
13. Алексеев А. И. Криминология. Курс лекций. – Москва: Изд-во «Щит-М», 1998. – 340 с.
14. Франк Л. В. Потерпевшие от преступлений и проблемы советской виктимологии: монография. Душанбе: Ирфон, 1977. – 240 с.
15. Лозьяков В. П., Овчинский С. С. Административно-правовые меры предупреждения преступности: монография. – Москва: Юрид. лит-ра, 1978. – 152 с.
16. Голина В. В. Специально-криминологическое предупреждение преступлений (теория и практика): дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Харків, 1994. – 569 с.